

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

БАНДУРКА Анна Сергіївна - кандидат філософських наук, доцент Міжрегіональної академії управління персоналом

В статті розглядаються конституційні основи виборчого процесу в Україні, аналізуються різні позиції учених стосовно понять «принцип» і «основи», вказується на пробіли в національному виборчому законодавстві і пропонуються шляхи їх усунення.

Ключові слова: засади, виборчий процес, виборець, принципи, Конституція, виборчий округ, суспільство.

У сучасний період реформування суспільно-політичного життя України особливої актуальності набуває проблема пошуку оптимальних шляхів реалізації принципів демократії. У правовому відношенні це, насамперед, виражається у формуванні нових підходів до правового регулювання виборчого процесу.

В основі виборчого процесу покладені певні засадничі вихідні ідеї та вимоги, що є основою здійснення кожної виборчої процедури та визначаються як його принципи. Про важливість певних засад, що лежать в основі будь-якої діяльності, вказував ще П. Прудон, зазначаючи, що принципи взагалі є душею історії. Будь-який принцип має свою ідею, отже, свій принцип і свій закон; будь-яке явище відповідає якійсь ідеї; ніщо не відбувається у світі, не виражаючи якоїсь ідеї, – усе це є аксіомою новітньої філософії. На принципах ґрунтується все життя народів і все моральне значення їхнього побуту; через певні принципи здійснюються державні перевороти, вмирають і відроджуються спільноти... [1, с. 5].

Загальновідомо, що принцип (від лат. *princĭpium* – «основа, начало») – це керівна ідея, основне правило поведінки. У логічному розумінні принцип – основоположне поняття, основа системи, що є узагальненням і поширенням якогось положення на всі явища тієї галузі, з якої даний принцип абстрагований. Під принципом дії, що по-іншому називається максимою, розуміється, наприклад, етична норма, яка характеризує відносини людей у суспільстві [2, с. 363].

Виходячи із правової природи конституції, особливе значення має саме конституційне закріплення засад виборчого процесу. Ще у ХІХ столітті німецький філософ Ф. Лассаль писав, що конституція, маючи силу закону, тим самим повинна бути законом, і в той же час вона має бути більше аніж закон, більш святою, стійкою і незмінною, ніж закон [3, с. 540]. Конституційне закріплення виборчих принципів створює орієнтири для вироблення виборчого законодавства, фактично виступає гарантією стабільності конституційного ладу.

У нормативно-правових актах та у науковій літературі, присвяченій проблемам виборчого законодавства, авторами використовуються поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу», «засади виборчого процесу», «засади виборчого права», часто надаючи їм різне значення. Так, у ч.1, ст. 1 Закону України «Про вибори народних депутатів» законодавець вживає поняття «засади виборів» і визначає їх як загальне, рівне і пряме виборче право

шляхом таємного голосування [4]. У теорії конституційного права вказані засади ототожнюються із поняттям «принципи». Тому, як справедливо зазначає О. Марцеляк, існує потреба в уточненні правової природи вказаних понять [5, с. 365].

У вітчизняній юридичній літературі мають місце різноманітні підходи до розуміння принципів виборів (виборчого права). Найбільш поширеним є визначення принципів виборчого права як основоположних керівних ідей (засад), що лежать в основі правової регламентації конституційного інституту виборів [6, с. 209]. Як бачимо, поняття «принципи» і «засади» ототожнюються.

Деякі автори сутність принципів виборчого права пов'язують із демократією. Зокрема, М. Бучин використовує поняття «демократичні принципи виборів» і визначає їх як засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням [7, с. 37]. Схожої думки дотримується й Л. Козодой, зазначаючи, що під принципами, варто розуміти основні ідеї, які відображають демократичну природу виборчих прав, гарантій, процедур, які забезпечують законодавчо визначене, чітко збалансоване нефальсифіковане проведення виборів різного рівня, реалізацію та захист виборчих прав громадян та інших суб'єктів виборчого процесу [8, с. 108].

Б. Сташків визначає принципи виборчого права як обов'язкові вимоги та умови, без дотримання яких будь-які вибори не можуть бути легітимними [9, с. 353].

На ототожнення понять «принципи» та «засади» вказує і М. Ставнійчук, відзначаючи, що основні принципи виборів – це засади, на основі яких здійснюються вибори і відповідно до змісту яких вибори можна вважати реальним волевиявленням народу, формою народовладдя [10, с. 315]. Схожі думки висловлює О. Ковальчук, наголошуючи на тому, що законодавцю варто уникати окремого вживання термінів «принципи» та «засади», об'єднавши їх одним поняттям «засади виборчого процесу» [11, с. 4].

На думку О. Марцеляка, сутність принципів виборчого права доцільніше визначати через категорію «ідея», тим самим під-

креслюючи їх свідомий та волевий аспекти. Виходячи з вищевказаного, принципи виборчого права – керівні ідеї, що лежать в основі формування представницьких органів, виражають сутність виборчого права і визначають його зміст та забезпечують реальний характер волевиявлення народу і легітимність виборних органів публічної влади [12, с. 28].

Т. Астахова формулює поняття принципів виборчого права як основоположних ідей, стійких керівних витоків, які адекватно відображають демократично-правові цінності, сприйняті суспільством на певному етапі його розвитку, відображають природу сучасного вітчизняного конституціоналізму, та, відповідно, відображають сутність виборів, як передбаченої Конституцією пріоритетної форми безпосередньої демократії, служать для створення внутрішньо узгодженої системи виборчого законодавства з метою реалізації і гарантування виборчих прав громадян України та забезпечення організації і проведення всіх видів виборів у державі [13, с. 32].

Ставлення автора даної статті до вищезазначених проблем базується на наступних позиціях: традиційно у конституційному праві поняття виборче право вживається у двох значеннях: а) об'єктивне виборче право – це система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів публічної влади та б) суб'єктивне виборче право – гарантована громадянину державою можливість брати участь у виборах органів публічної влади. Це комплекс конкретних прав особи, серед яких виділяють: активне виборче право (загальне виборче право), тобто право обирати; пасивне виборче право, тобто право обиратися у виборні органи держави або місцевого самоврядування. Виходячи з цього, принципи виборчого права України – це основні засади, керівні положення, що визначають сутність і зміст реалізації та гарантування виборчих прав громадян України і забезпечують передбачений Конституцією та законами України порядок організації і проведення всіх виборів у державі. Поняття виборчий процес розглядається як певна діяльність органів і громадян, спрямована на підготовку і проведення виборів, та як систе-

ма правових норм, що регулюють цю діяльність. Відповідно принципи виборчого процесу – це певні засади, вихідні вимоги та ідеї, покладені в основу кожної виборчої процедури. Як бачимо, вказані поняття пов'язані між собою та доповнюють одне одного. Тому, не ототожнюючи поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу», варто розглядати їх у тісному взаємозв'язку і взаємообумовленості.

Як бачимо, вказане визначення також підтверджує взаємозв'язок поняття «принципи виборчого права» та «принципи виборчого процесу». А також думку про те, що будь-які принципи не є догмами, вони коригуються, розвиваються, як і право в цілому. Поступове еволюційне перетворення принципів є об'єктивною необхідністю [14, с. 59].

Принципи виборчого права і виборчого процесу можна кваліфікувати за різними критеріями. Так, М. Бучин поділяє їх на базові і додаткові. На його думку, базові стосуються участі виборців у виборчому процесі, мають універсальний характер, є загально визнаними у світі; на них ґрунтується інститут виборів як демократичний інститут (вільні, рівні, загальні, прямі вибори шляхом таємного голосування). Додаткові принципи характеризують особливості самого виборчого процесу, вони не мають універсального характеру і можуть мати певні особливості залежно від виду виборів (принцип гласних виборів, принцип свободи агітації, принцип рівності суб'єктів виборчого процесу) [7, с. 37].

Ю. Ключковський дотримується схожої точки зору і систему принципів виборчого права поділяє на дві групи: принципи, що стосуються голосування (таємне, особисте, однократне, факультативне) та принципи, що стосуються виборів в цілому (загальні, прямі, рівні, вільні, чесні вибори) [15, с. 43].

Л. Козодой поділяє принципи виборчого права за підставою їх цільового призначення в механізмі правового регулювання виборчих відносин на принципи організації та проведення виборів, які утворюють концептуальні засади правового забезпечення виборчих відносин; принципи участі громадян у виборах [16, с. 11].

Дещо з інших позицій класифікує принципи виборчого права

Т. Герасименко, поклавши в основу класифікації елемент волі, на цій підставі розмежовує принципи на такі, що протистоять зовнішньому, «штучному» викривленні волі народу на виборах (загальні, рівні, прямі вибори), і такі, що перешкоджають внутрішньому, природному перекручуванню волі народу (вільні вибори та таємне голосування) [17, с. 24-25].

О. Марцеляк принципи виборчого права класифікує за юридичною силою правових актів, у яких вони закріплені: принципи, закріплені в міжнародно-правових документах, принципи, закріплені на рівні конституції, принципи, закріплені на рівні виборчих законів [5, с. 370].

Не ставлячи за мету детально дослідити класифікацію принципів виборчого права, доцільно погодитись з думкою тих вчених, які поділяють їх на так звані конституційні (базові), які визначають основні засади виборів, як демократичного конституційно-правового інституту, та принципи, що визначають суть виборчого процесу, та закріплені на рівні окремих виборчих законів. Конституційні у свою чергу, варто поділити на загальні конституційні та конституційні принципи виборів.

Аналізуючи конституційні засади виборчого права і виборчого процесу, варто погодитись з думкою Т. Астахової про те, що з онтологічних позицій принципи виборів пов'язані з основоположними ідеями, засадами, що отримали загальне визнання у світовій та національній конституційній практиці, та у правовідносинах, тобто з конституційними принципами [13, с. 32]. Мова йде про такі загальні конституційні принципи як народовладдя (ст. 5), принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю (ч 1., ст. 3), утвердження і забезпечення прав і свобод людини державою (ч.2 ст. 3), відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3), принцип верховенства права, вищої юридичної сили Конституції і прямої дії її норм (ст. 8) тощо [18].

Вказані конституційні принципи обумовлюють юридичні засоби і механізми, що використовуються з метою здійснення ви-

борів, що максимально повно відображали та репрезентували волю народу як владного суверена, та дають змогу забезпечити інші конституційні принципи виборів, такі як вільні і загальні, рівні і прямі вибори, що здійснюються шляхом таємного голосування.

У зв'язку з цим варто зупинитися на аналізі окремих із них та характеристики їх ролі у процесі функціонування конституційно-правового інституту виборів.

У ст. 19 Конституції України закріплено принцип законності, згідно з яким органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме в цьому принципі втілюється забезпечення неухильного дотримання прав та свобод людини та громадянина. Названий принцип гарантується Конституцією України, ч. 2 ст. 6 якої прямо вказує, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Невід'ємним від принципу законності є надто важливий і обов'язковий конституційний принцип верховенства права, що вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної держави [19, с. 7].

Принцип верховенства права, який, відповідно до ст. 8 Конституції України, має бути визначальним для функціонування як держави в цілому, так і кожної ланки державного механізму. Принцип верховенства вимагає підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичної держави. Але слід погодитися з тими науковцями, які зазначають, що принцип верховенства права визнається радше ідеалом, до здійснення якого має прагнути кожна держава, що намагається стати правовою, та й усі колективні суб'єкти соціуму, які прагнуть правового суспільства [20, с. 22].

З теорії права відомо, що право є системою загальнообов'язкових соціальних норм,

установлених та санкціонованих державою, а відображаються ці правила у відповідних правових нормах, що регулюють різного роду правові відносини та основні права громадян, які закріплюються, гарантуються та охороняються державою. Це означає, що поняття «право» є значно ширшим порівняно з поняттям «закон», і саме право виступає основою для формування нормативно-правових актів. Виходячи з цього, принцип верховенства права має бути закладений практично в усіх законах, які, у свою чергу, спрямовуються на захист прав і свобод громадян, у тому числі й у виборчому законодавстві. Характеризуючи соціальну спрямованість принципу верховенства права М. Козюбра зазначає, що основне призначення цього принципу полягає в забезпеченні свободи та прав людини, причому насамперед у її відносинах з державною владою та державними органами [21, с. 7].

Подібний висновок сформований і в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо конституційності положень ст. 69 Кримінального кодексу України, в якому зазначено, що верховенство права є пануванням права у суспільстві і вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легімітовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою знайшла відображення в Конституції. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути не правовим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. [22, п. 4,1].

Основою безпосередньої демократії є принцип суверенітету народу. З'єднуючою ланкою між представницькою і безпосередньою демократією є саме вибори, що перед-

бачають делегування народного суверенітету представницькому органу, тим самим надаючи народу унікальну можливість контролю за діяльністю органів влади включаючи їх повну заміну.

Відповідно до Конституції Україна є демократичною та правовою державою (ст. 1). Проявом демократичності держави є закріплення у ст. 5 Конституції України принципу народовладдя, як системи форм безпосереднього вільного волевиявлення народу – носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні. Відповідно до ст. 69 Конституції України народовладдя здійснюється через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії. Крім того, ч. 1 ст. 38 Конституції України закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевому референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування [18].

У ст. 71 розділу III Конституції України закріплено конституційні принципи вільних, загальних, рівних і прямих виборів, що проходять шляхом таємного голосування. З позицій конституційних засад виборчого процесу вони заслуговують на більш ґрунтовний аналіз. Принцип вільності виборів гарантує виборцям свободу формування та виявлення їх волі. Громадянам України мають забезпечуватися умови для вільного формування своєї волі та її вільного виявлення при голосуванні. Принцип рівних виборів, на думку М. Ставнійчук, передбачає, що у процесі їх організації і проведення повністю виключається будь-який примус щодо участі або неучасті як у виборах в цілому, так і у процедурі голосування, а також виключається тиск на виборця при визначенні ним як голосувати на виборах [23, с. 91].

На думку датських політологів Й. Екклікта та П. Саеннсона, коли говорять про вільні вибори, то мають на увазі «протилежні тим, які відбуваються в умовах примусу. Свобода означає право і можливість обирати вподобану річ, а не іншу. Примус означає формальну чи реальну відсутність такого вибору. Справедливість передбачає неупередженість. Протилежністю справедливості є нерівне ставлення до рівних, за якого деякі

люди чи групи отримують завеликі переваги. Отже, справедливість передбачає регулярність застосування правил та їх раціональність, рівномірніший розподіл ресурсів серед сторін змагання» [24, с. 136].

Критеріям вільності та свободи мають відповідати всі стадії виборчого процесу. Вільними визнаються вибори, що характеризуються відсутністю тиску та залякування виборців щодо їх бажання брати або не брати участі у виборах та щодо вибору кандидатів при голосуванні. З одного боку, даний принцип повинен гарантувати виборцеві свободу здійснення волі на виборах. Однак, з іншого, свобода стосується й процесу формування волі виборця. Важливою гарантією проведення вільних виборів є незалежність судової влади, здатність влади захистити виборчі права громадян. Тим часом законний інтерес політичних партій і кандидатів полягає в тому, щоб схилити громадян по можливості на свій бік. В умовах тривалої передвиборної боротьби виборці перебувають під постійним впливом з боку конкурентних політичних груп, які намагаються вплинути на волевиявлення громадян на виборах. З урахуванням цієї обставини необхідно розрізняти законний і незаконний вплив на виборців.

Згідно з заявою 1994 р. Міжпарламентського союзу один із критеріїв вільних виборів – встановлення нейтрального, неупередженого та збалансованого механізму організації і проведення виборів. До дня голосування вільний характер виборів означає свободу пересування; свободу слова; свободу мітингів і зборів; свободу асоціацій; свободу від страху в зв'язку з участю у виборах і виборчій кампанії; відсутність перепон у відстоюванні позицій партій чи незалежних кандидатів; рівне і загальне виборче право. Після дня голосування вільні вибори передбачають наявність законних можливостей для оскарження їх підсумків. При встановленні результатів вільних виборів не враховується, яка частка виборців взяла участь у голосуванні, а отже, вибори вважаються такими, що відбулися, якщо проголосував хоча б один виборець. Відтак, легітимність народного волевиявлення не залежить від кількості виборців, які взяли участь у голо-

суванні. Принцип вільних виборів забороняє будь-яке переслідування за ухилення від участі в голосуванні, якими б причинами воно не було викликане [25].

Як бачимо, з принципом вільних виборів пов'язане таке явище як абсентеїзм – байдуже ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав і обов'язків, що проявляється у формі ухилення від участі у голосуванні [26, с. 5]. Абсентеїзм дослідники пояснюють декількома причинами: вплив загальної ситуації в державі (соціальна, політична, економічна) та специфіка конкретної виборчої кампанії, коли саме через неї виборцям вона нецікава. Не менш важливими є такі фактори, як низький рівень політичної культури, усвідомлення власного політичного безсилля, високий рівень недовіри виборців до політичних інститутів тощо. На жаль, такі явища мали місце в процесі виборчої кампанії 2015 року щодо обрання депутатів місцевих рад.

Досить часто абсентеїзм приводить до того, що представницький орган влади обирається незначною частиною громадян, а отже, виникає сумнів щодо його легітимності. Тому законодавство деяких країн передбачає обов'язковий вотум участі громадян у виборах та певні санкції за невиконання цього обов'язку, тому що участь у виборах, виходячи з цього, варто оцінювати не лише як право, а й обов'язок, що порушує принцип вільних виборів. Варто погодитися з думкою В. Кравченка, що у такій ситуації пасивність не зникає, а лише маскується: примус призводить до того, що пасивний виборець стає здобиччю політичної демагогії або ж голосує навмання, без свідомого вибору [27, с. 153]. Такі підходи є досить сумнівним механізмом підвищення активності громадян на виборах, а принцип вільності одним із тих беззаперечних принципів, що визначають демократичні засади виборчого процесу.

В Україні вказаний принцип досить часто порушувався в минулому шляхом застосування адміністративного ресурсу, у тому числі впливу на виборчий процес через судові рішення, створення нерівних умов для суб'єктів виборчого процесу та виборців шляхом сумнівних законодавчих змін, пе-

решкод у здійсненні права на проведення вільних виборів, у тому числі шляхом незадовільної організації виборчого процесу та втручання правоохоронних органів тощо.

Не менш важливе значення має й принцип рівного виборчого права, який вважають проявом більш загального конституційного принципу рівності конституційних прав і свобод громадян (ст. 24). Суть принципу рівного виборчого права полягає в тому, що виборці повинні мати рівні можливості впливу на результати виборів. Порушенням рівності є так званий плюральний вотум, що передбачає надання певній частині виборців більше голосів, чим решті виборчого корпусу. Принцип рівності однаково розповсюджується як на активне, так і на пасивне виборче право громадян, так і на механізм його реалізації [7, с. 38].

Стосовно сутності принципу рівного виборчого права Конституційний Суд України у рішенні від 24 квітня 2012 року зазначав: «Конституційний принцип рівного виборчого права зобов'язує державу створити рівні умови для реалізації як активного, так і пасивного виборчого права на всіх стадіях виборчого процесу, а також рівні можливості для їх захисту в порядку, передбаченому законом» [28, п. 4].

Досить часто на практиці принцип рівних виборів порушується через застосування так званої виборчої геометрії – формування владою виборчих округів у такий спосіб, щоб забезпечити своїй політичній силі краще представництво в парламенті. Як уже зазначалося вище, саме така ситуація спостерігалась на виборах народних депутатів України 2012 року. В ідеалі законодавство країни має обов'язково містити норми, спрямовані на недопущення виборчої геометрії, що уже чітко простежується у Законі «Про вибори народних депутатів» редакції 2015 року.

Не менш важливе значення має один із фундаментальних принципів конституційного права, принцип загальних виборів, відповідно до якого активне і пасивне виборче право визначається за всіма особами, які відповідають певним ознакам, встановленим законодавством. По суті вказаний принцип означає залучення до виборів максимально

великої кількості виборців. Відповідно до положень ст. 24 Конституції України виборче законодавство забороняє будь-які привілеї чи обмеження виборчих прав окремих груп громадян. Окремі обмеження виборчих прав відповідно до ст. 64 Конституції можуть допускатися лише в умовах надзвичайного та воєнного стану [18].

Конституція України у ст. 71 встановила принцип прямих виборів, що передбачає формування органів державної влади і місцевого самоврядування безпосередньо виборцями. По суті між виборцями і кандидатом на виборну посаду немає ніяких проміжних інстанцій, які опосередковують волевиявлення виборців. Зміст вказаного принципу конкретизовано у вітчизняному виборчому законодавстві. На сьогодні очевидним є те, що реалізація принципу прямих виборів в умовах застосування змішаної виборчої системи, коли виборець голосував не тільки безпосередньо за кандидата, але й за виборчий список кандидатів на практиці себе не виправдав.

Як бачимо, вказана проблема стосується так званих закритих партійних списків. Фактично, на думку, І. Панкевича, виборець лише чинить вплив на подолання відповідною політичною партією прохідного бар'єра та на кількість отриманих цією партією мандатів, але не за персональний склад кандидатів. Як свідчить досвід виборів, досить часто за партійними списками проходять ті кандидати, які б не отримали місць в парламенті за мажоритарною системою [33, с. 172]. Вітчизняні виборчі кампанії також давали можливість спостерігати ситуацію, коли до партійних списків були включені досить відомі олігархи, інтереси бізнесу яких не зовсім співпадали навіть з ідеологією або ж з інтересами тієї чи іншої партії. Часто простежувалась тенденція, коли депутати від різних політичних партій голосували в унісон зі своїми ідеологічними суперниками, які де-факто є бізнес-партнерами (коаліція 2006 р.: Партія регіонів, Комуністична партія, Соціалістична партія; 2007 р.: Партія регіонів, Комуністична партія, Блок Литвина).

Виходом із цієї ситуації могло б бути застосування польського досвіду системи преференційного голосування, за яким ви-

борець самостійно встановлює порядок розміщення кандидатів у виборчому списку, на відміну від того, який визначила політична партія. Це також могло б зменшити авторитарний вплив політичних лідерів на формування виборчих списків.

Забезпечуючи право прямого голосування, українське законодавство особливо значення надає персональному голосуванню виборця, що забезпечує самостійне прийняття виборцем рішення щодо власного голосу, а також дає змогу зменшити можливість маніпулювання виборчими бюлетенями у процесі підрахунку голосів. Нині у низці країн досить широко використовується кореспонденційне голосування як форма особистого голосування. Мова йде про електронну пошту та інші комунікативні технології. Для України це питання хоча й недалекого, але майбутнього, як з огляду технічних особливостей, так і рівня розвитку правової культури та демократії в цілому. Хоча вказаний досвід Україна має поступово запозичувати. Можливо було б встановити певний перелік підстав чи категорій осіб, які могли б голосувати в такий спосіб. Це б позитивно вплинуло на загальний рівень розвитку демократії, зменшило б виборчий абсентеїзм тощо

Із принципом прямих виборів досить тісно пов'язаний принцип таємного голосування. Таємне голосування виступає як самостійний принцип і одночасно є засобом реалізації принципу прямих виборів. Суть принципу полягає у забороні зовнішнього нагляду і контролю за волевиявленням виборців. Вказаний принцип також передбачає заборону у будь-якому разі вимагати від виборця інформації про те, як він голосував, за винятком випадків, коли сам виборець готовий про це повідомити.

Для дотримання принципу таємного голосування вітчизняним законодавством передбачено низку процедур, що забезпечать його реалізацію: тільки особисте голосування, наявність спеціальних умов для проведення голосування (кабіна для таємного голосування), заборона відео та будь-якої іншої фіксації процедури голосування чи результатів голосування, встановлення законодавством відповідальності за порушен-

ня процедури таємного голосування тощо.

Останнім часом рівень порушення принципу таємності голосування в ході виборів суттєво знизився. Та все ж проблема його забезпечення залишається актуальною. Це і проблема стандартів виборчих дільниць, які мають забезпечити таємність. Також зберігається можливість фальсифікації виборів на так званому базовому рівні. Особливо під час місцевих виборів у малих населених пунктах, де виборець досить часто залежний від осіб, які є працедавцями на вказаній території. Володіючи реальними важелями впливу, вони часто примушують виборців голосувати за тих кандидатур, яких підтримують самі. Дискусійним є питання щодо встановлення для виборців заборони користуватися мобільним телефоном, фото-відеоапаратурою в кабінці для голосування. Доцільність запровадження вказаної вимоги пояснюється тим, що для виборця таємне голосування – це не лише право, а й обов'язок. Тим більше дуже часто виборець, сфотографувавши бюлетень, таким чином «звітує» перед особами, які його підкупили. З іншого боку, не можна категорично стверджувати, що таємне голосування є обов'язком виборця. Зазвичай цей принцип тлумачиться як обов'язок держави забезпечити виборцеві таємницю голосування. Вітчизняне законодавство тлумачить цей принцип більше як право, а не обов'язок. Залишається невиробленим механізм реагування виборчої комісії, спостерігачів, які фіксують факт користування виборцем, наприклад, мобільним телефоном. Місцеві вибори 2015 року загострили вказану проблему та необхідність її законодавчого урегулювання. Так, спостерігачі ОПОРИ принаймні на 14 виборчих комісіях Харкова зафіксували поодинокі факти порушення принципу таємності голосування, протидії волевиявленню виборця з фізичними вадами, процедурні порушення у роботі членів комісії під час процедури голосування, а також підвозу виборців та агітації на виборчій дільниці. Зокрема, зафіксовано декілька фактів порушення принципу таємності голосування, що передбачено у статті 7 Закону України «Про місцеві вибори», де вказується, що голосування на місцевих виборах є таємним:

контроль за волевиявленням виборців забороняється. Фотографування, відеофіксація в будь-який спосіб результатів волевиявлення виборців у кабінці для таємного голосування, а також демонстрація виборцем результатів волевиявлення у приміщенні для голосування забороняються і є порушенням таємниці голосування. Проте, на виборчій дільниці №631652 (Харків, пров. Повстання; 12/20) спостерігачі ОПОРИ стали свідками того, як виборець здійснював фотографування бюлетенів. Порушника затримали при виході працівники поліції, однак не виявили протиправних фотоматеріалів [30].

Проаналізовані вище конституційні принципи виборчого права відтворені у відповідному виборчому законодавстві, кореспондуються як система принципів виборів народних депутатів, Президента України, як конституційні засади виборчого процесу, а саме: законність та заборона втручання у виборчий процес, політичний плюралізм та багатопартійність, публічність і відкритість, свобода передвиборчої агітації та рівний доступ усіх кандидатів до засобів масової інформації, неупередженість органів влади до всіх суб'єктів виборчого процесу тощо.

Важливе значення має забезпечення реалізації вказаних конституційних принципів. Мова йде не лише про гарантії судового захисту права громадян обирати і бути обраними. Необхідно, щоб до гарантій забезпечення вказаних принципів входили економічні, соціальні, культурні, юридичні гарантії. Не менш важливе значення має підвищення ролі політико-правової культури громадян та формування правової свідомості. Це потребує широкої систематичної просвітницької роботи, відповідного інформаційного забезпечення, зменшення відстані між публічною владою і населенням.

Сучасний період розбудови держави передбачає необхідність високого рівня конституційної правосвідомості як у пересічних громадян, так і представників влади, політичної еліти. Як ніколи актуальною залишається проблема неприпустимості деформації конституційно-правової свідомості та конституційних цінностей. Це має стати запорукою не лише нормативного закріплення принципів виборів, але й підґрунтям їх

дійсності та реалізації в політико-правові реалії суспільного життя.

Література

1. Прудон П. Ж. Война и мир: исследование о принципе и содержании международного права / П. Ж. Прудон // Сочинения П.Ж.Прудона: в 2 т.– Т.1. –М.: Черепин и К, 1864. –346 с.
2. Философский энциклопедический словарь / Губский Е.Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В.А. –М.: ИНФРА-М, 1997.–576с.
3. Лассаль Ф. О сущности конституции Речь, произнесенная в одном берлинском бюргерском окружном собрании в 1862 году (Отрывок из речи) // Андреева Г.Н. Конституционное право зарубежных стран. – М.: Эксмо, 2005. – 656 с.
4. Про вибори народних депутатів України. Закон від 17.11.2011 № 4061-VI (редакція від 26.11.2015) [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/4061-17
5. Марцеляк С.М. Співвідношення принципів вітчизняного права та засад (принципів) виборів народних депутатів України / С.М. Марцеляк // Форум права. – 2013. – - № 3. – С. 365– 371.
6. Фрицький О.Ф. Конституційне право України / О.Ф.Фрицький – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.
7. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Випуск 20. – С. 37– 42
8. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: дис.... канд.. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право / Л. В. Козодой. – К., 2006.
9. Сташків Б.І. Конституційне право України / Б.І. Сташків. – Чернівці: РВВ, 1999. – 264 с.
10. Ставнійчук М. І. Вибори в Україні / М.І. Ставнійчук // Конституційне право України / за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка. – С. 308 – 340.
11. Ковальчук О. Б. Выборчий процес в Україні: конституційно-правові аспекти: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.02. – конституційне право / О.Б. Ковальчук. – Одеса, 2003. – 20 с.
12. Марцеляк О.В. Принципи виборів народних депутатів України (загальнотеоретична характеристика) / О.В. Марцеляк // Вісник Академії митної служби України. – 2009. – №1. – С. 26 –34.
13. Астахова Т.В. Принципи виборчого права України: конституційно-правова теорія та практика / Т. В. Астахова // Актуальні проблеми держави і права. Випуск 65. – 2012. – № 2. – С. 31– 39.
14. Шерстюк В. М. Развитие принципов состязательности в арбитражном судопроизводстве / В. М. Шерстюк // Хозяйство и право. – 2002. – №4. – С. 57–72.
15. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: законодавче застосування і реалізація / Ю.Б. Ключковський // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Вибори і референдум в Україні: законодавче забезпечення, проблеми та шляхи удосконалення». – К.: Нора-друк., 2003. – С. 43 – 45.
16. Козодой Л.М. Конституційно-правовий статус суб'єктів виборчого процесу в Україні: автореф.... канд.. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право / Л. В. Козодой. – К., 2006.– 19 с.
17. Герасименко Т.В. Принципы выборов в органы государственной власти и местного самоуправления в Российской Федерации: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т.В. Герасименко.– Тюмень, 2003. – 243 с.
18. Конституція України: Закон України від 28. 06. 1996 р. №254/96 [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
19. Авер'янов В.Б. Принципи верховенства права – вирішальна засада реформування державної служби / В. Б. Авер'янов // Наукові засади реформування державної служби в Україні / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : Юрнаукацентр, 2000. – С. 6–13.
20. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу) / П. Рабінович // Право України. – 2010. – № 3. – С. 19–23.
21. Інтерв'ю з Миколою Козюброю, доктором юридичних наук, професором, суддею Конституційного Суду України у відставці // Верховенство права. Законодавчий бюлетень. – К., 2005. – С. 5 – 27

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються конституційні засади виборчого процесу в Україні, аналізуються різні позиції вчених щодо понять «принципи» і «засади», вказується на прогалини у вітчизняному виборчому законодавстві та пропонуються шляхи їх усунення.

SUMMARY

Constitutional bases of the election procedure in Ukraine are considered in the article; different points of view of scholars in regard to the concepts "principle" and "bases" are analyzed; the author notes on the problems in the domestic election legislation and offers the ways to eliminate them.

22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15 [Електронний ресурс] // Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04.

23. Виборче право України / За ред. В.Погорілка, М. Ставнійчук. – К.: парламентське видавництво, 2003. – 383 с.

24. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю.Р. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

25. Декларація про критерії вільних та чесних виборів. Прийнята на 154-й се-

сії Ради Міжпарламентського Союзу 26 березня 1994 року. [Електронний ресурс] // Режим доступу: yuriy-shveda.com.ua/communion/.../374-dekla.

26. Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. Гетьманчука. – Львів., 2006. – 228 с.

28. Кравченко В.В Конституційне право України / В.В.Кравченко. – К.: Атіка, 2002. – 480 с.

29. Панькевич І. Прямі вибори як принцип виборчого права / І. Панькевич // Вісник Львівського університету. Випуск 57. – 2013. – С. 169 – 178.

30. Харків: станом на 20.00 ОПОРА фіксує переважно процедурні порушення під час процедури голосування [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.opora.ua.org/.../9826-harkiv-stanom-na-2.